

УДК 330.142: 656.2

О. М. Олійник,
здобувач, Українська державна академія залізничного транспорту, м. Харків

СУТНІСТЬ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ПІДПРИЄМСТВ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ»

В статті проаналізовано праці зарубіжних та вітчизняних вчених, визначено основні підходи до формулювання сутності категорії «інтелектуальний капітал». Дано авторське визначення поняття інтелектуального капіталу підприємств залізничного транспорту через розкриття його структури.

In the article works of foreign and domestic scientists are analysed, the basic approaches to the formulation of the essence of the category "intellectual capital" are defined. Author's definition of the concept of the intellectual capital of enterprises of railway transport is formulated by disclosing of its structure.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, підприємства залізничного транспорту, людський капітал, нематеріальні ресурси.

Keywords: intellectual capital, enterprises of railway transport, human capital, non-material resources.

Постановка проблеми. В економіці України залізничний транспорт відіграє важливу роль. Але в даний час матеріальна база та рівень технологій підприємств залізничного транспорту (ПЗТ) в багатьох аспектах не відповідає європейським стандартам. Залізничний транспорт потребує реформування для підвищення ефективності діяльності як окремих підприємств, так і галузі в цілому. 23 лютого 2012 р. Верховна Рада прийняла Закон «Про особливості утворення державного акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування», який набув чинності 22 березня 2012 року, та Закон № 4443-VI «Про внесення змін до Закону України «Про залізничний транспорт». Планується реформувати залізничний транспорт України за 7 років в три етапи: I етап (2012-2013 роки) – створення єдиної державної акціонерної компанії; II етап (2013-2015 роки) – створення виробничо-технологічних систем залізничного транспорту, структурованих за видами діяльності та III етап (2016-2019 роки) – ліквідація перехресного субсидування пасажирських перевезень за рахунок вантажних. Тобто на підставі цих законів «Укрзалізниця» почне перетворюватися в компанію ринкового типу. І для здійснення більш ефективної діяльності цієї компанії, зростання її прибутковості та рівня конкурентоспроможності у сфері залізничних перевезень потрібно впроваджувати нові моделі управління не тільки виробничо-матеріальною сферою, а й інтелектуальним капіталом, що в даних умовах стає головним чинником розвитку підприємств залізничного транспорту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження поняття «інтелектуальний капітал», його сутності, структури, ролі почалося не так давно – з кінця XX століття. Вагомий вклад в розробку теоретико-методологічних засад поняття «інтелектуальний капітал» привнесли закордонні вчені, а саме Л. Едвінсон, М. Мелоун, Т. Стюарт, Д. Белл, Д. Даффі, Е. Брукінга, Л. Джойя, К.Е. Свейбі, Х. Макдональд, М. Армстронг, П. Салліван, Д. Клейн, Л. Прусак [1-7] та ін.

Згодом до наукових досліджень з вивчення інтелектуального капіталу приєдналися вітчизняні вчені, такі як В. Іноземцев, М. Бендіков, Е. Джамай, О. Бєрвено, Н. Гавкалова, Н. Маркова, В. Гєсць, С. Легєнчука, О. Малишко, П. Цибульов, В. Базилевич, В. Зінов, О. Стрижак, Б. Леонтєв, В. Куьмінський, О. Кєндюхов, О. Бутнік-Сіверський [8-16] та ін. Проте на даний момент не існує чіткого визначення поняття «інтелектуальний капітал», особливо в контексті підприємств саме залізничного транспорту.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз існуючих досліджень сутності інтелектуального капіталу та визначення поняття інтелектуального капіталу підприємств залізничного транспорту.

Виклад основного матеріалу. Поняття інтелектуального капіталу вперше використовує американський економіст Дж. Гелбрейт у роботі «Нове індустріальне суспільство» (1969), розуміючи під ним певну інтелектуальну діяльність. Хоча питання існування інтелектуального капіталу було поставлено ще раніше. Ш. Фур'є у своїй праці «Новий господарський соціетарний світ» (1829) до основних чинників виробництва відносить також талант. П. Друкер у роботі «Концепція корпорації» (1946), розглядаючи питання менеджменту, теж торкався теми інтелектуального капіталу. Згадується про новий вид діяльності – галузі з виробництва знань, а також економіки, заснованої на знаннях, у праці

Ф. Махлупа «Виробництво і поширення знань у США» (1962) [17].

Якщо узагальнити теоретичний матеріал з питання сутності інтелектуального капіталу, то можна виділити чотири напрямки у формулюванні його визначення:

- 1) структурний;
- 2) як людський капітал;
- 3) як нематеріальні активи;
- 4) як знання.

В рамках першого напрямку потрібно відзначити визначення інтелектуального капіталу, яке дали одні з перших його дослідників Л. Едвінсон та М. Мелоун. Вони трактували інтелектуальний капітал як «...особливе поєднання людського капіталу (реальні і потенційні інтелектуальні здібності, а також відповідні практичні навички працівників компанії) та структурного капіталу (складові капіталу компанії), що задаються такими специфічними факторами, як зв'язки із споживачами, бізнес-процеси, бази даних, бренди та IT-системи» [1]. Тобто вони визначили дане поняття через розкриття його структури.

Ряд вчених, такі як Т. Стюарт, Д. Белл, Д. Даффі, В. Іноземцев, М. Бендіков, Е. Джамай, О. Бєрвено, Н. Гавкалова, Н. Маркова, В. Гєсць розглядають інтелектуальний капітал в першу чергу як людський капітал, маючи на увазі знання, вміння, навички, досвід людей, працівників підприємства. Наприклад, Т. Стюарт вважав, що інтелектуальний капітал – це сума знань всі працівників компанії, що забезпечує її конкурентоспроможність [2]. Д. Белл трактує інтелектуальний капітал як сукупність знань, навичок, умінь людини, її мобільність (здатність до сприйняття нової інформації, навчання, перепідготовки, адаптації до нових умов) і креативність (здатність неординарно мислити і «видавати», формувати ідеї), забезпечуючи можливість створення додаткового продукту у процесі руху інтелектуального капіталу, а також деяких структурних матеріальних об'єктів (баз даних, програмного забезпечення, систем управління) [3]. В цьому випадку Д. Белл використовує функціональний підхід, тобто говорить про те, що інтелектуальний капітал – це не тільки знання і уміння людини, а і те, що ця людина може виконати певну функцію, а саме створення додаткового продукту. В. Іноземцев розглядає поняття інтелектуальний капітал як «колективний мозок, що акумулює наукові і практичні знання робітників, накопичений досвід, спілкування, інтелектуальну власність і організаційну структуру, інформаційні мережі» [8].

Серед науковців, що визначали інтелектуальний капітал як нематеріальні активи, слід відзначити Е. Брукінга, Л. Джойя, К.Е. Свейбі, С. Легєнчука, О.

Малишко. Е. Брукінг у своїй роботі «Інтелектуальний капітал: ключ до успіху в новому тисячолітті» розглядає інтелектуальний капітал як сукупність нематеріальних активів (ринкові активи, активи інтелектуальної власності і інфраструктури, гуманітарні активи), без яких компанія не може існувати [4]. Тобто прив'язує це поняття конкретно до окремо взятої компанії, а не дає загальне визначення. К.Е. Свейбі виділяє інтелектуальний капітал як склад нематеріальних активів, що включає такі компоненти: індивідуальну компетентність, внутрішню та зовнішню структуру фірми. Л. Джойя взагалі розуміє під інтелектуальним капіталом лише гудвіл, але зазначає, що він досліджується менеджерами, а не бухгалтерами [5]. Та трактування інтелектуального капіталу однобічно, як нематеріального активу, не може в повній мірі розкрити сутність цього поняття.

Останнього напрямку у формулюванні поняття інтелектуальний капітал «як знання» дотримувалися Х. Макдональд, М. Армстронг, П. Салліван, П. Цибульов, В. Базилевич, В. Зінов, О. Стрижак.

До інтелектуального капіталу Х. Макдональд відносив знання, що можуть використовуватися для одержання різних переваг перед конкурентами.

П. Салліван, В. Базилевич, В. Зінов, П. Цибульов визначають інтелектуальний капітал як знання, що можуть бути перетворені на прибуток [5,6,14].

Окремо від вказаних вище напрямків слід відзначити формулювання поняття інтелектуального капіталу:

- як інтелектуального матеріалу, що використовується для виробництва більш цінного майна (Д. Клейн і Л. Прусак) [7];

- як вартість сукупності наявних у нього інтелектуальних активів, включаючи інтелектуальну власність, його природні й придбані інтелектуальні здібності й навички, а також накопичені їм бази знань і корисні відносини з іншими суб'єктами. Тобто бренди, клієнтура, фірмове найменування, канали збуту, ліцензійні й інші угоди та ін. (Б.Леонтьєв) [10];

- як системи відносин економічних суб'єктів на основі прогресивного розвитку науки для виробництва конкурентних товарів і послуг (В. Кузьмінський) [15];

- як сукупність людського і машинного інтелектів (О.Кендюхов) [16];

- як створеного або придбаного інтелектуального продукту, що має вартісну оцінку (О. Бутнік-Сіверський) [6].

Для того, щоб сформулювати визначення поняття інтелектуального капіталу підприємств залізничного транспорту, потрібно спочатку розглянути сутність поняття «капітал». Наведемо декілька його трактувань.

Капітал – це економічна категорія, що виражає суспільно-виробничі відносини.

Капітал – це ресурси, які створюються в результаті виробничої діяльності та використовуються для виробництва товарів і послуг [18].

Капітал – це вартість, що приносить додаткову вартість [19].

Тобто капітал – це вартість, що створює нову вартість.

Інтелектуальний капітал як один із видів капіталу, яким володіє підприємство, повинен приносити дохід, прибуток.

Основним елементом інтелектуального капіталу є людський капітал.

Людський капітал – це частина інтелектуального капіталу, яка має безпосереднє відношення до людини. Це знання, практичні навички, творчі і розумові здібності людини, її моральні цінності, особисті і лідерські якості, культура праці, які використовуються індивідом чи організацією для отримання доходу [20].

Людський капітал на підприємствах – це кадровий капітал. В свою чергу кадровий капітал поділяється на людські та структурні активи [21].

Деякі автори отожднюють поняття інтелектуального капіталу з поняттям нематеріальних активів. Але це дуже звужене трактування і більш близьке до бухгалтерського обліку, а не менеджменту. Бо нематеріальний актив – це немонетарний актив, який не має матеріальної форми та може бути ідентифікований. Згідно з Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи» придбаний або отриманий нематеріальний актив відображається в балансі, якщо існує імовірність одержання майбутніх економічних вигод, пов'язаних з його використанням, та його вартість може бути достовірно визначена [22]. Тобто нематеріальні активи – це вартість об'єктів інтелектуальної власності. Більш доцільно використовувати поняття «нематеріальні ресурси».

Нематеріальні ресурси – це складова частина потенціалу підприємства, що здатна забезпечувати економічну користь протягом відносно тривалого часу. Для цієї складової характерними є нематеріальна основа і невизначеність величини майбутнього прибутку від її використання в процесі виробництва. Термін «нематеріальні ресурси» застосовується для характеристики сукупності об'єктів інтелектуальної власності [23].

Об'єкти інтелектуальної власності поділяються на:

1) об'єкти промислової власності;

2) об'єкти, які охороняються авторським правом і суміжними правами;

3) інші (нетрадиційні) об'єкти інтелектуальної власності.

Узагальнюючи вищевведений матеріал, можна дійти висновку, що інтелектуальний капітал – це сукупність кадрового капіталу і нематеріальних ресурсів. Тобто інтелектуальний капітал ПЗТ складається з ресурсної складової, що включає людські та нематеріальні ресурси.

Проте інтелектуальний капітал – це не тільки ресурси, а й певний процес. Процес являє собою сукупність ряду послідовних дій, спрямованих на досягнення певного результату. Згідно з визначенням поняття «капітал», використання інтелектуального капіталу повинно приносити підприємствам залізничного транспорту прибуток. Прибуток – це дохід підприємства, що виступає у вигляді приросту застосованого капіталу [24]. І саме процес використання інтелектуальних ресурсів дозволяє отримати додатковий дохід, прибуток. Процесну складову інтелектуального капіталу ПЗТ можна розділити на: управлінську, комунікаційну та технологічну складові (наприклад, інтелектуальний локомотив, інтелектуальний вокзал).

Структура інтелектуального капіталу підприємств залізничного транспорту представлена на рис. 1.

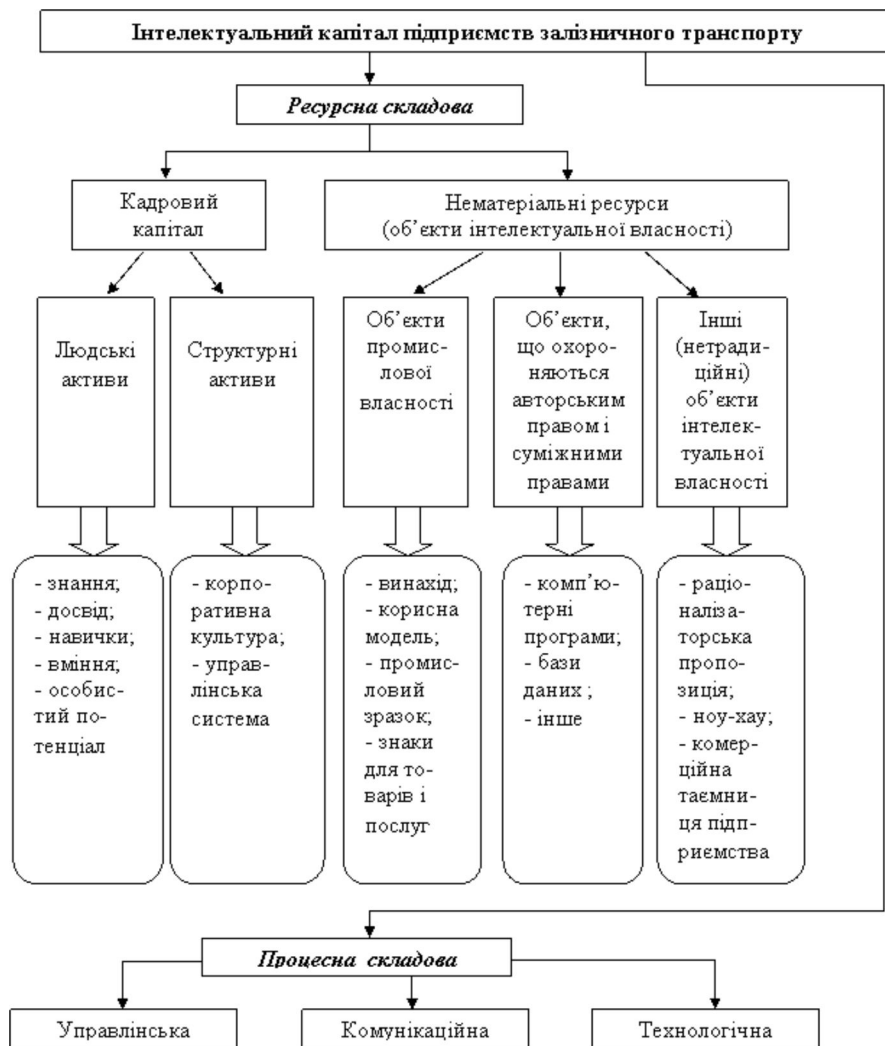

Рис. 1. Структура інтелектуального капіталу ПЗТ

Ефективне управління інтелектуальним капіталом ПЗТ повинно приносити не тільки дохід, а й підвищувати, конкурентоспроможність, якість надання послуг населенню, створювати додаткові конкурентні переваги підприємств залізничного транспорту в транспортній галузі.

Висновки. Питання наявності і сутності інтелектуального капіталу почало досліджуватися з кінця XX ст. із започаткуванням так званої економіки знань. І зараз на початку XXI ст. саме наявність і використання інтелектуального капіталу є визначальним фактором розвитку підприємств як в галузях виробництва, так і в галузях надання послуг, зокрема транспортних.

Інтелектуальний капітал підприємств залізничного транспорту – це сукупність ресурсної (працівники з їх знаннями, досвідом, інтелектуальним потенціалом, культурою і нематеріальні ресурси) та процесної складових, а їх використання дозволяє отримати приріст доходу, прибутку та створювати додаткові конкурентні переваги в транспортній галузі.

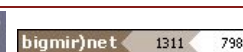
Саме визначення поняття «інтелектуальний капітал підприємств залізничного транспорту» є основою для подальших досліджень у цьому напрямку з точки зору механізму формування, управління інтелектуальним капіталом на ПЗТ, його оцінки.

Література

1. Едвінсон Л. Интеллектуальный капитал. Определение истинной стоимости компании / Л. Эдвинсон, М. Мэлоун // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / под ред. В.Л. Иноземцева. – М.: Изд-во "Академия", 1999. [Электронный ресурс]. – Доступный з <http://www.iir-mp.narod.ru/books/inozemcev/index.html>.
2. Стюарт Т.А. Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства организаций / Т.А. Стюарт; перевод с англ. – М.: Поколение, 2007. – 368 с.
3. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл; пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. – 786 с.
4. Интеллектуальный капитал / Э. Брукинг; перевод с англ. под ред. Л.Н. Ковалик. – СПб.: Питер, 2001. – 288 с.
5. Шкурупій О.В. Інтелектуальний капітал як об'єктивна економічна категорія / О.В. Шкурупій, Л.С. Франко // Вісник Донецького Національного ун-ту економіки і торгівлі ім. М. Тугай-Барановського: Науковий журнал. - 2011. - № 3. - С. 79-84.
6. Янишівський В.М. Сутність і складові інтелектуального капіталу в контексті впливу на соціально-економічний розвиток та якість життя населення регіону / В.М. Янишівський // Зайнятість та ринок праці: міжвідомчий науковий збірник НАН України і Міністерства праці та соціальної політики України. – К., 2009. – Вип. 21 – 22. – С. 52 – 69.
7. Комаров И. Интеллектуальный капитал / И. Комаров // Персонал. – 2000. – №5. – С. 54-62.
8. Иноземцев В.Л. За пределами экономического общества / В.Л. Иноземцев. – М.: Academia, 1998. – 640 с.
9. Бацалай Т.М. Сутність інтелектуального капіталу інноваційно-активного підприємства / Т.М. Бацалай // Економічний вісник Донбасу. – 2012. - № 2 (28). – С. 82-88.
10. Леонтьев Б. Цена интеллекта. Интеллектуальный капитал в российском бизнесе / Б. Леонтьев. – М.: Акционер, 2002. – 200 с.
11. Стрижак О.О. Інтелектуальний капітал як категорія постіндустріального суспільства: основні підходи до визначення суті та змісту / О.О. Стрижак // Проблеми науки. – 2004. – № 3. – С. 28–35.
12. Бервено О.В. Інтелектуальний капітал: економічний зміст і особливості формування в транзитивному суспільстві: автореф. дис. ... канд. екон. наук. / О.В. Бервено; Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна. Харків. – 2002. – 16 с.
13. Малишко О.В. Про європейський формат системи показників вимірювання цінності інтелектуального капіталу регіонального наукового центру / О.В. Малишко // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 11. – С. 162-173.

14. Цибульов П. Кількісна оцінка інтелекту / П. Цибульов // Інтелектуальна власність. - 2004. - №12.
15. Кузьмінський В.О. Теоретичні основи інтеграції капіталів / В.О. Кузьмінський // Фінанси України. – 2003. – № 2. – С. 124-132.
16. Кендюхов О.В. Ефективне управління інтелектуальним капіталом: Монографія / О.В. Кендюхов; НАН України. Інститут економіки промисловості; ДонУЕП. – Донецьк: ДонУЕП, 2008. – 359 с.
17. Никифорова Ю.В. Сущность интеллектуального капитала и его роль в общей структуре капитала / Ю.В. Никифорова // Экономические науки. – 2010. - № 4 (65). – С. 177-180.
18. Макконнелл К.Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю: Пер. с 13-го англ. изд. — М.: ИНФРА-М, 1999. - XXXIV, 974 с.
19. Кураков В.Л. Экономический словарь для предпринимателей / В.Л. Кураков, А.В. Якушкин. – Чебоксары: Изд-во Чуваш. ун-та, 2000. – 277 с.
20. Пожуєв В.І. Інтелектуальний капітал як стратегічний потенціал організації / В.І. Пожуєв // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2009. – Вип. 37. – С. 4-15.
21. Бобришева А.А. Особливості формування структури інтелектуального капіталу в Макіївському науково-дослідницькому інституті по охороні робіт в гірничій промисловості / А.А. Бобришева, Підлужна Н.А. // Актуальні проблеми економічного та соціального розвитку виробничої сфери — 2010 / Матеріали III науково-технічної конференції молодих учених та студентів. - Донецьк, ДонНТУ - 2010, с. 65-67.
22. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 "Нематеріальні активи" Офіційний вісник України від 19.11.1999 — 1999 р., № 44, стор. 229, код акту 12491/1999.
23. Афанасьєв М. В. Економіка підприємства: Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни / М.В. Афанасьєв, А.Б. Гончаров; за ред. проф. М. В. Афанасьєва. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2003. – 410 с.
24. Борисов Е.Ф. Экономическая теория: учеб. пособие / Е.Ф. Борисов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрайт, 1999. – 384 с.

Стаття надійшла до редакції 12.11. 2012 р.

ТОВ "ДКС Центр"